

Michal Sládeček i Amer Džihana

OD ETNIČKIH IDENTITETA DO POLITIČKIH ENTITETA
Medijski diskurs u Bosni i Hercegovini

1. Uvod

Istraživanje je usredsređeno na tri ključne teme bosansko-hercegovačke krize: referendum o nezavisnosti BiH 1992. godine, potpisivanje dejtonskog sporazuma 1995. godine i na raspravu oko ustavnih amandmana 2006. godine. Na taj način, istraživanje obuhvata period neposredno pre rata, period uspostavljanja mira i konstituisanja osnova današnje BiH, kao i savremeno doba, obeleženo raspravama o budućem uređenju države. Iz analize je namerno izostavljeno ispitivanje diskursa medija za vreme ratnih zbivanja, u kojima je kulminirala transparentna ratna retorika, sa prenaglašenom binarnom podelom aktera i sa propratnim intenziviranjem "jezika mržnje".¹ Za analitičke svrhe, u većoj meri interesantna je semantička struktura tekstova sa posredno impliciranim značenjima i mobilizatorsko-homogenizujućim funkcijama, odnosno sa indirektnim govorom o "nama" i "njima", u kojoj je polarizacija predstavljena u prividno neutralnom, neevaluativnom i neideološkom diskursu. Pošto je reč o različitim periodima i različitim kontekstima, istraživanje će ukazati na određene transformacije u diskursivnim strategijama koje se odvijaju uporedo sa aktuelnim promenama i političkim "zahtevima vremena", ujedno ukazujući na pojedine konstantne tendencije i trajne figure u diskursima triju strana. Istraživanje je koncentrisano na dve osnovne teme: prikazivanje "nas" i "njih" u diskursu

---

1 Na ovu temu vidi opširnije u R. Bugarski, *Jezik u društvenoj krizi*, Beograd: Čigoja, 1997, str. 65–68; N. Skopljanac-Brunner et al. (ur.), *Mediji i rat*, Beograd: Argumenti, 1999; M. Tompson, *Praizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Beograd: Media centar, 2000, str. 117 i 119.

medija, kao i na prezentovanje stavova o pitanjima integracije, odnosno dezintegracije BiH. Jedna od ključnih namera ovog istraživanja bila bi pokazivanje načina na koji se stavom o integraciji u jedinstveno društvo mogu registrovati granice između "nas" i "drugih".

Najopštiji polazni istorijski kontekst obuhvata raspad SFRJ, države u okviru koje je BiH 45 godina funkcionalisala kao federalna republika. Mada sa nedemokratskim, jednopartijskim sistemom i sa jednom obaveznom ideologijom, ova je multinacionalna republika, bez obzira na sve neizbežne teškoće, često isticana kao primer mirnog suživota triju naroda – muslimanskog, srpskog i hrvatskog, uz ravnotežu političke zastupljenosti njihovih predstavnika.² Proces raspada SFRJ, delegitimizacija komunističke ideologije kojoj je usledila revalorizacija i afirmacija nacionalističkih ideologija, otpočinjanje ratnih sukoba u susednoj Hrvatskoj, doveli su do (ne)очекivane pobede nacionalnih partija u BiH na prvim višepartijskim izborima, koje je zbog dominacije nacionalnih stranaka jedan posmatrač, ipak preterujući, nazvao "popisom stanovništva". Ova postizborna podela političkog prostora po etničkim linijama imala je dalekosežne posledice koje su i danas uočljive.

Za adekvatno objašnjenje diskursa medija neophodna su bazična znanja o političkoj pozadini i konkretnim zbivanjima iz obuhvaćenog perioda, koji utiču na retoriku u datom trenutku. Dakle, za razumevanje diskursa medija bitno je poznavanje konteksta, odnosno događanja paralelnih sa pojavom koja se istražuje, pojedinih događaja iz bliže prošlosti, trenutnih političkih odnosa itd. Tako kontekstu diskursa o referendumu neizostavno pripadaju bojkot referendumu srpske strane, intenzivno naoružavanje stanovništva i formiranje paramilitarnih snaga, prisustvo tzv. Jugoslovenske narodne armije (sa pozitivnim odnosom srpske, ambivalentnim bošnjačke i negativnim

2. Reč je o republici SFRJ koja je prednjačila u represiji prema neistomišljenicima i protivnicima vladajuće nomenklature, pri čemu se "mi" kao članovi partije i istomišljenici tokom vremena transformisalo u "mi" kao pripadnici etničke grupe. Polarizacija "mi-oni" promenila je jedino ideoološku valencu, ne ublaživši njen ekstremno isključivi karakter. O trajnosti ove podele u različitim diskursima vidi uvod u ovaj zbornik P. Kolstoa.

odnosom hrvatske strane prema njoj), vremenska i geografska bliskost rata u Hrvatskoj, kao i prve žrtve međunacionalnih sukoba.

Kontekst dejtonskog sporazuma karakteriše promjenjen odnos snaga na terenu, odnosno ratni uspesi (većinom bošnjačke) Armije BiH zajedno sa Hrvatskim vijećem obrane i Hrvatskom vojskom, sankcije prema Srbiji i sankcije Srbije prema Republici Srpskoj, kao i nova "mirotvorna" politika srbijanskog rukovodstva. Konkretni događaji koji su deo konteksta obuhvataju podizanje haške optužnice protiv civilnih i vojnih lidera bosanskih Srba Karadžića i Mladića, optužnice protiv visokih predstavnika vojne i političke vlasti bosanskih Hrvata, ostavke visokih dužnosnika BiH Šaćirbeja i Zubaka, kao i "ubeđivanje" predstavnika bosanskih Srba od strane srbijanskog rukovodstva da prihvate sporazum.

Konačno, rasprava oko ustavnih amandmana, odnosno o ustavnom preuređenju BiH odvijala se u situaciji reaktualizovane polarizacije, ponovnog zaoštravanja diskursa, pretnje srpskim referendumom za otcepljenje i njoj korelativnoj pretnji ukipanja RS od strane pojedinih bošnjačkih partija, kao i reaktualizacije pitanja položaja hrvatskog naroda u BiH.

Izveštavanja o određenom konkretnom slučaju se sadržajno u velikoj mjeri poklapaju u medijima sve tri strane, tako da se diskursivna strategija ogleda pre svega u formi – formulaciji naslova, nadnaslova i podnaslova, pozicioniranju ili mestu izveštaja u listu (glavno ili sporedno, upadljivo ili skrajnuto), načinu plasiranja informacije itd. Takođe, izveštaji su značajni i po tome koje slučajeve prečutkuju ili previdaju, čime određene stavove ili događaje percipiraju kao nepoželjne, takve da se ne uklapaju u konstruisanu predstavu o "nama" i "njima".³ Drugi osnovni indikator diskursivnih strategija čine preneseni iskazi političara, odnosno stavovi javnih delatnika, pri čemu dominiraju oni političari pod čijim su uticajem ti mediji, dok se stavovi "druge strane" navode pretežno u slučajevima kada se uklapaju u sliku koju mediji žele

³ O značaju namernog prečutkivanja, kao i prečutnog impliciranja koje izvire iz same ideoološke prirode datog diskursa uporedi tekst Gordane Đerić u ovom zborniku.

da plasiraju.⁴ Treće i najjasnije indikatore date strategije čine novinarski i urednički komentari, koji u situaciji mobilizovanja javnosti za određene ciljeve, kao i u neizvesnim situacijama, imaju prevagu nad izveštavanjem. U većini slučajeva, komentari u svojim refleksijama o aktuelnoj situaciji (koju uklapaju u širi društveni, geografski, globalni i istorijski kontekst), primeri su legitimšućeg diksursa, u čijoj je osnovi fiksiranje polarizacije na "nas" i "njih." Retorička i žanrovska sredstva uključuju socijalne, psihloške, politikološke, geopolitičke, spekulativno-istorijske i slične uvide, koji bi trebalo da racionalno potkrepe i fiksiraju date stereotipe, ali i da pruže legitimaciju aktuelnoj politici.

Mada se ono fokusira na tri bitna događaja, u naše će istraživanje biti inkorporirane i pojedine druge teme (ratni zločini, Haški tribunal, odnos vlasti i opozicije, međunarodna zajednica), posredno povezane sa glavnim predmetom istraživanja. Pri izboru periodike nastojalo se da uzorak reprezentuju najuticajnije dnevne novine, odnosno takve koje u najznačajnijoj meri kreiraju javno mnjenje sva tri konstitutivna naroda. List *Politika* predstavljao je najuticajniji list u Srbiji sa znatnim uticajem na javno mnjenje Srba u BiH, a od kraja osamdesetih godina prošlog veka bio je pod punom kontrolom Miloševićevog Saveza komunista Srbije, odnosno Socijalističke partije Srbije. Hrvatski *Večernji list* bio je pod direktnim uticajem Tuđmanovog HDZ-a, te je dobar reprezent zvaničnih stavova hrvatske politike prema BiH. Imajući u vidu činjenicu da hrvatsko stanovništvo u BiH nije imalo vlastite dnevne novine, *Večernji list* je nesporno najviše uticao na kreiranje javnog mnjenja tog stanovništva. Što se tiče medija štampanih u BiH, *Glas Srpske* (pre toga *Glas i Glas srpski*) je – bez obzira na to što nije u svim pitanjima odslikavao dominantni politički diskurs, pošto nije izlazio u ratnoj prestonici bosanskih Srba (Palama) – u pogledu definisanja odnosa sa Bošnjacima i Hrvatima bio i te kako blizak stavovima rukovodstva bosanskih Srba, *Dnevni avaz* – koji je počeo da izlazi 1995. godine i stoga nije zastupljen u analizi o referendumu – važio je kao probosnjački i blizak vladajućoj

⁴ Izuzetak čini list *Oslobodenje* koji, mada sa jasno profiliranom političkom orientacijom, navodi stanovišta različitih strana. Такође, analizirani listovi iz 2006. godine pokazuju znatno manje partiske uslovjenosti od listova iz ranijeg perioda.

bošnjačkoj partiji SDA, dok *Oslobodenje* čini izuzetak kao jedini list građanske orijentacije. Konačno, imajući u vidu smanjen uticaj kako politike, tako i medija iz Srbije i Hrvatske, u trećem delu posvećenom ustavnim promenama analizu smo usredstvili isključivo na listove koji izlaze u BiH. Ispitivani period obuhvata sedam dana pre i nakon središnjeg dogadaja.

23. februar – 8. mart 1992: Referendum o nezavisnosti BiH – analizirana štampa:

Oslobodenje, Sarajevo
Glas, Banja Luka
Politika, Beograd
Večernji list, Zagreb

14. novembar – 28. novembar 1995: Potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma – analizirana štampa:

Oslobodenje, Sarajevo
Dnevni avaz, Sarajevo
Glas srpski, Banja Luka
Politika, Beograd
Večernji list, Zagreb

19. april – 3. maj 2006: Pregovori o novom ustavnom uređenju BiH – analizirana štampa:

Oslobodenje, Sarajevo
Dnevni avaz, Sarajevo
Glas Srpske, Banja Luka
Nezavisne novine, Banja Luka
Dnevni list, Mostar

2. Referendum o nezavisnosti

2.1. Politika i Glas: dosledno protiv

U pisanju *Politike* može se primetiti pažljivi izbor ličnosti čiji se stavovi prenose, odnosno vodi se računa o "autorizaciji" izjave ili komentara. U najvećoj meri, reč je o pojedincima ili udruženjima koji su na određeni način povezani sa zbivanjima u BiH, poput

političkih predstavnika Srba u BiH, nacionalnih kulturnih udruženja u ovoj republici ili udruženja Srba iz BiH u Srbiji. Čelnici SDS, pre svega R. Karadžić, tretirani su kao narodni tribuni i njihovim izjavama posvećuje se najveća pažnja. U kontekstu pretnje sankcijama međunarodne zajednice zbog angažovanja u unutrašnjim odnosima BiH, izbegava se prenošenje stavova srpske (jugoslovenske) strane, izuzev u slučajevima kada se izjave odnose na najopštije principe, kao što je insistiranje na pravednom rešenju, na ravnopravnosti naroda, konsenzusu sve tri strane itd. Takav način predstavljanja stavova trebalo je da proizvede utisak nemešanja srpske strane u bosansku situaciju, odnosno autonomije u delovanju čelnika SDS kao samostalnih činilaca – autentičnih zastupnika interesa srpskog naroda.

U pogledu na buduću konstituciju uočava se izuzetna nekonzistentnost, s obzirom na to da se budućnost BiH predstavlja kao konfederalna (dakle samostalna) republika, a čas se ona vidi u podeli na tri dela, od kojih jedan treba da se prisajedini trećoj Jugoslaviji, a faktički Srbiji i Crnoj Gori, drugi Hrvatskoj, a treći da čini samostalnu muslimansku državu. R. Karadžić izjavljuje: "Što se nas Srba tiče, mi izjavljujemo da ostajemo u Jugoslaviji po svaku cenu – kao njen federalni deo. Ko želi da iz nje izide – srećan mu put", bez obzira na to što u prethodnoj rečenici tvrdi: "moguća je samo BiH kao konfederacija" (P, 03. 03. 1992, str. 5). Drugom prilikom on je smatrao da "BiH ne može da postane nezavisna dok se ne obezbijedi suverenitet i suvereni prostor tri konstitutivna naroda" (P, 24. 02. 1992, str. 1). Tako se pojam suverenosti upotrebljava na dva nesaglasna načina: suverenitet se u jednom slučaju pripisuje narodu, dok je u drugom slučaju suverena teritorija na kojoj određeni narod živi.

Druge opcije, koje se proglašavaju za nepoželjne, jesu građanska BiH (jer prikriva dominaciju Muslimana), i *status quo*, odnosno BiH kao deo jugoslovenske federacije (jer je u toj federaciji srpski narod bio najveća žrtva).⁵ Već pomenute prve dve opcije

⁵ Upor. komentar glavnog i odgovornog urednika *Politike*: "Tokom nekoliko titovskih decenija, Muslimani su u BiH bili navikli da uglavnom suvereno odlučuju o svemu što obavezuje BiH u budućnosti. Srbi koji su povremeno izbjegali na čelna mesta više su na žalost bili vezani za želju da uspešno nastave karijeru i da se ostvari koncept o kakovom je sanjala Kominterna na čelu

je (konfederacija i prisajedinjenje Srbiji) nazivaju se "pravednima" i njima odgovara "fakticitet" i "činjenično stanje" – normativno se predstavlja kao činjeničko i obratno. Pri svakoj odluci o budućem statusu BiH najbitnije je da se "prihvata faktičko stanje", jer bi referendumsko jednostrano rešenje podstaklo ekstremizam na srpskoj strani. Fakticitet predstavlja etnička podela BiH: "To smo mi Srbi već uradili, i Hrvati su to sproveli u zapadnoj Hercegovini, ali još nisu zvanično proglašili. Dakle, postojeće teritorije koje će biti organizovane na način na koji to suvereni narodi žele" (izjava Radovana Karadžića, *P*, 23. 02. 1992, str. 1).

U izveštavanju se često sumnja da referendum izražava volju većine građana za samostalnost BiH, pošto su "Hrvati glasali za muslimansku stvar samo da bi sebe osigurali izlazak iz ostatka Jugoslavije" (*P*, 05. 03. 1992, str. 2). Tvrdi se da, sa hrvatske strane, "čin referenduma jeste providni pokušaj otcepljenja od Jugoslavije i stvaranje prostora za ustoličenje NDH do Drine" (*P*, 27. 02. 1992, str. 8). U tekstu pod nazivom "Bosna je u vlasništvu tri stanara", pod karakterističnim podnaslovom "Panislamske ambicije" kaže se da su "snage koje politički predstavlja Alija Izetbegović pribegle... prozirnom političkom triku", a to je gradanski referendum (*P*, 01. 03. 1992, str. 9).⁶ Referendum se, barem sa srpske strane, smatra ništavnim, pošto su na njega izašli samo građani muslimanske i (delimično) hrvatske nacionalnosti. Zbog toga što je izašao samo "jedan i po narod", ovaj referendum nikoga ne obavezuje, on je "ilegalan" i "nelegitiman".⁷

Izveštavanje o referendumu ipak je potisnuo u stranu jedan drugi događaj: ubistvo Srbina koji je nosio nacionalnu za-

---

sa Staljinom i Toljatijem. Mnogo manje su govorili ono što je za sve to vreme istinski ležalo i leži na srcu nemuslimanskog, srpskog i hrvatskog, stanovništva BiH" (*P*, 03. 03. 1992, str. 2).

6 Da panislamizam nije puka pretnja, sugerije i članak "Marokanci tajno na Drini", u kojem se izveštava o pokušaju prelaska četvoro Marokanaca u BiH. Prema pisanju lista, "evidentno je da su i dalje... državljanji pojedinih [podrazumeva se muslimanskih] zemalja i te kako zainteresovani za odlazak u Bosnu" (*P*, 23. 02. 1992, str. 13).

7 O stavu prema referendumu govore naslovi na dan objavljivanja rezultata: "Referendum u Bosni praktično prevaziđen" i "I Hrvati bojkotuju referendum" (*P*, 1. 03. 1992, str. 1). O toku referenduma izveštava se tek na osmoj strani (*P*, 1. 03. 1992, str. 8).

stavu za vreme svadbene svečanosti u samom centru Sarajeva, na Baš-čaršiji. Iako je širom BiH već bilo međuetničkih sukoba sa više žrtava, ovaj je događaj u srpskim medijima dobio veliki simbolički značaj i tekstovi o njemu nosili su izuzetan emotivni naboј. U ovom se zločinu, prema srpskoj štampi, metonimijski ogleda celokupni položaj srpskog naroda u nezavisnoj BiH.⁸ Usled toga, ovaj zločin predstavlja i mobilizacioni povod, on se koristi kao upozorenje drugima i kao preuzimanje obaveze na nas: "Smrt u Sarajevu neka bude poslednja opomena našim susedima Muslimanima i Hrvatima. Srpski narod ne može i neće dopustiti da i ovog puta bude skrštenih ili vezanih ruku priveden na klanje. Upozoravamo da su Srbi iz BiH deo celine srpskog naroda i da je njihova zaštita obaveza svih Srba" (P, 03. 03. 1992, str. 5).

Glas je dnevna novina smeštena u Banja Luci i njen osnivač je Skupština opštine ovog grada. Iako je Banja Luka u analiziranom periodu, dakle neposredno pre rata, bila multietnička sredina sa oko polovinom nesrpskog stanovništva, pozicije *Glasa* izražavaju pozicije srpskih političkih stranaka iz tog doba. Primarni izvor informacija u analiziranim tekstovima najčešće je sam autor/ka teksta, zatim su to državni/republički organi, a potom političke strukture. Takođe, u nekim tekstovima ne može se razlučiti pozicija autora teksta od pozicija o kojima se izveštava, kao što je to slučaj sa anonimnim letkom kojim se poziva na bojkot referendumma (G, 29. 02. 1992, str. 4).

Tekstovi u *Glasu* ne referišu previše direktno na polarizaciju "nas" naspram "njih". U nekim tekstovima interesi srpskog naroda su u celini suprotstavljeni interesima hrvatskog i muslimanskog naroda. Tako se stvara polarizacija po principu da oni koji izadu na referendum glasaju, u stvari, za islamsku državu BiH, dok oni koji ga bojkotuju time izražavaju volju za očuvanje Jugoslavije i izbegavanje krvoprolaća. Polarizacija se može videti i u tekstu u kojem se bošnjačke političke snage optužuju za opstrukciju tada aktuelnih lisabonskih pregovora o budućnosti BiH: "Oni" su neozbiljni, ne poštuju dogovoreno, a SDS, tj. "mi" drži

⁸ "Ubice srpskog svera nisu trojica napadača, već oni koji su stvorili atmosferu koja je definitivno ukinula BiH" (P, 06. 03. 1992, str. 7). "To su pucnji u srpsku BiH, pucnji u celo Srpstvo" (P, 03. 03. 1992, str. 5.)

datu reč i "ostaje čvrsto na stanovištu dogovorenog u Lisabonu i nema namjeru ići dalje u popuštanju" (G, 28. 02. 1992, str. 20).

S druge strane, strategija *impliciranja* kojom se određene stvari predstavljaju kao zdravorazumske, dobro poznate i koje nije potrebno dalje dokazivati, mada je reč o proizvoljnim tvrdnjama, znatno je češće prisutna. Tako je glas za suverenu BiH označen kao "nož pod grlo srpskog naroda" (G, 28. 02. 1992, str. 1), kojim se izaziva "mržnja među narodima koji vekovima žive zajedno na ovim prostorima" (G, 29. 02. 1992, str. 10); izlazak na referendum kao omalovažavanje "poštenih namera" (G, 28. 02. 1992, str. 1); zalaganje Stranke demokratske akcije (SDA) za uvažavanje i drugih neetničkih principa pri novom uređenju BiH označeno je kao "dobro poznat" trik (G, 28. 02. 1992, str. 20); a buduća BiH titulira se kao "neovisna" Bosna (G, 29. 02. 1992, str. 1), čime se aludira na "neovisnu" državu Hrvatsku iz perioda Drugog svetskog rata. S druge strane, proglašenje Republike srpske BiH definisano je kao interes srpskog naroda, pri čemu je "srpski narod... uzeo sudbinu u svoje ruke i učinio ono na šta je bio prisljen" (G, 29. 02. 1992, str. 20), e da se ne bi dopustilo drugima da "odlučuju o njegovom statusu".⁹

U strategiji izveštavanja *Glasa* kao značajno sredstvo javlja se pasivna konstrukcija kojom se žele prikriti izvršiocu nekih radnji, a čitaoci se ostavljaju u zabludi. Uglavnom se nastoje prikriti oni koji na različite načine ometaju održavanje referendumu, i to frazama tipa: "S obzirom na to da su se... u narednim danima dešavali događaji o kojima je istraga u toku" (G, 29. 02. 1992, str. 5); "Nakon izvjesnih problema, koji su postojali u protekla tri dana" (G, 1. 03. 1992, str. 4); "Mjesni birački odbor je preseljen iz prostorije gdje mu prethodno nije bio dozvoljen rad" (G, 2. 03. 1992, str. 3). Najeklatantniji primer upotrebe pasivne konstrukcije zarad prikrivanja stvarnog stanja zabeležen je u tekstu "Glasanje u mirnoj atmosferi" (G, 1. 03. 1992, str. 4): "glasачka mjesta nisu otvore-

⁹ Retorika Radovana Karadžića, predsednika SDS-a, obiluje takvim načinom izražavanja. Tako on manipuliše javnošću, pretvarajući neodređene stvari u određene, tobože svima znane činjenice, što je vidljivo iz sledećeg primera: "Mi znamo šta je naša teritorija – odgovorio je Karadžić na pitanja gde se stvarno prostire Srpska republika BiH... Nama je, međutim, plebiscit pokazao gdje je naša zemlja" (G, 1. 03. 1992, str. 3).

na, već je zainteresovanim građanima omogućeno da izadu na referendum na najbliža glasačka mjesta". Građanima je, dakle, onemogućeno da izadu na referendum, ali se ne zna ko je to učinio. No, autor stavlja akcent na omogućavanje građanima da izadu na referendum na drugim mestima, opet ne precizirajući ko to čini.

Diskurs srpskih političara, čije je izjave prenosio *Glas*, u najvećoj meri odlikuje se isključivošću i beskompromisnošću. Njime se, po pravilu, ne ostavlja mogućnost za dijalog, već se druga strana stavlja pred svršen čin – da prihvati zahteve ili da snosi posledice.¹⁰ Interesi srpskog naroda definišu se direktno ili indirektno, a vrlo često koristi se 'negativno' definisanje, odnosno upozrava se na ono što nije interes Srba.¹¹ Oni koji se ipak odluče da izadu na referendum označeni su kao "izdajnici srpskog roda i poroda". U označavanju se obilato koriste metaforička pozivanja na određene istorijske toponime. Tako se kaže: "Ne izlazite NA REFERENDUM za suverenu Bosnu. To vam je braćo i sestre Srbi islamska država, nož pod grlom srpskog naroda, srpskih majki, srpskih boraca na frontu SAO Krajine, srpskog Kosova, Jasenovca, Grmeča i Kozare. Ko god izašao na referendum, najveći je izdajnik srpskog roda i poroda od pamтивјека do danas" (G, 29. 02. 1992, str. 1).

2.2. Oslobođenje: *odlučno za*

Mada su referendum organizovale i podržale vodeće bošnjačka i hrvatska nacionalna stranka – Stranka demokratske akcije (SDA) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) – opoziciono i projugoslovensko *Oslobođenje* podržalo je referendum.¹² Razlog za to je u

-
- ¹⁰ Tako predsednik SDS Radovan Karadžić tvrdi: "kantonizacija Bosne i Hercegovine je jedina mogućnost da se izbegne krvoproljeće", kao i "da Srbima treba da pripadne dve trećine bosanskohercegovačke teritorije, uključujući i trećinu glavnog grada Sarajeva" (G, 28. 02. 1992, str. 6).
  - ¹¹ Interes Srba nije da izadu na referendum jer je "on protiv interesa srpskog naroda" i "u funkciji majorizacije i naturanja političke volje srpskom narodu", tj. njime bi Srbi izgubili status državotvornog i ravnopravnog naroda te "postali manjina u islamskoj državi" (G, 28. 02. 1992, str. 4).
  - ¹² Kao uslov Evropske unije za priznanje BiH kao nezavisne države, referendum je održan 29. februara i 1. marta, uz bojkot u to vreme vodeće srpske partije Srpske demokratske stranke (SDS). Za suverenitet BiH glasalo je 64 odsto biračkog tela (*Službeni glasnik RBiH* br. 7, 27. 3. 1992), što je bilo dovoljno da se referendum smatra validnim.

pretpostavci da bi izglasani suverenitet BiH trebalo da spreči rasparčavanje ove republike po nacionalnoj osnovi, odnosno potpunu etnoteritorijalnu podelu koja bi vodila ka pripajanju pojedinih njenih teritorija susednim republikama. Sa očuvanjem multinacionalnog jezgra, nezavisna BiH imala bi pijemontsku ulogu u obedinjavanju južnoslovenskih naroda, predstavljala bi most između zavađenih naroda.

Za razliku od drugih uticajnih dnevnih listova na prostoru SFRJ, *Oslobodenje* je bilo otvoreno i za disonantna i suprotna mišljenja kako o smislu tako i o mogućim posledicama referenduma. Bez obzira na to što se o referendumu pisalo uglavnom afirmativno, pa se čak i tvrdilo da je uspešnost referendumu jedini izlaz iz krize, u listu se navodi pisanje inostrane štampe u kojem se u većini slučajeva smatra da se ovim kriza u BiH još više zaoštvara, odnosno da referendum nema smisla bez konsenzusa sve tri strane.¹³

Još jedan razlog za podršku referendumu bio je njegov građanski karakter, koji ga je razlikovao od ostalih nacionalnih referenduma na prostoru SFRJ. Cela strategija tog lista koncipirana je tako da pojmovi građanina i građanstva imaju izrazito pozitivno značenje. "Gradansko" u većini slučajeva figurira kao opozicija "nacionalnom" shvaćenom u smislu partikularističke i etničko-ekskluzivističke pozicije. Prihvata se, ipak, realna mogućnost da sam građanski karakter referenduma može biti instrumentalizovan i zloupotrebljen. Postoji opasnost da se građani, opredeljujući se "za" na referendumu ujedno opredeljuju za politiku nacionalnih stranaka. Time bi im iskazali poverenje, što zapravo nije namera građana (*O*, 29. 02. 1992, str. 2). Pošto je bilo teško očekivati da će se biračka većina, koja se na izborima izjasnila nacionalno, nakon referendumu držati građanski, izborna pobeda nacionalnih stranaka je unapred relativizovala građanski sadržaj referenduma.

---

13 Tako se prenosi mišljenje dominantno u francuskim listovima da nezavisna BiH neće doprineti rešenju, nego će rasipiti netrpeljivosti među narodima BiH (*O*, 2. 03. 1992, str. 5). Takođe se navodi i bečki *Standard*, koji piše da muslimanske vode govore o građanskoj BiH, ali to je u neskladu sa euforijom koja vlada posle referendumu, sa ljudima koji "u transu nose zelenе zastave i kliču islamu" (*O*, 3. 03. 1992, str. 6).

Ipak, osnovna namena izjašnjavanja o suverenosti jeste sprečavanje podele BiH (*O*, 29. 02. 1992, str. 2). "Njime se utvrđuje 'nezavisna' pozicija republike", pre svega u odnosu na susedne države – Srbiju i Hrvatsku (*O*, 28. 02. 1992, str. 3).¹⁴ Referendumom se uklanja opasnost da delovi BiH postanu provincije jedne od ovih država, kao i kantonizacija na etničkom principu. Glas na referendumu, prema jednom naslovu, jeste "glas protiv kantonizacije" (*O*, 28. 02. 1992, str. 5); dok je prema drugom naslovu "kantonizacija – nacionalna izdaja" (*O*, 01. 03. 1992, str. 11). Teritorijalna podela na etničkoj osnovi, koju je ponudila Evropska zajednica lisabonskim planom za rešenje krize u BiH, ocenjuje se u tekstu pod naslovom "Evropa nudi prošlost" kao "prevaziđen i retrogradan proces" (*O*, 01. 03. 1992, str. 7). Referendum o suverenosti treba da omogući građansko-pravno ustrojstvo na osnovu kojeg bi u budućnosti moglo doći do novog "interesnog približavanja" svih bivših jugoslovenskih naroda i država (*O*, 28. 02. 1992, str. 2). U osnovi "bosanske ideje" nalazi se ideja integracije, odnosno ideja suživota različitih vera i nacija. Stoga je destrukcija ove ideje ujedno i stanovište da je ovakav suživot nemoguć prvo na ovim prostorima, a zatim i na prostorima preko Drine i Une (Srbije i Hrvatske), "kako bi se unaprijed onemogućila eventualna jugoslovenska integracija" (*O*, 02. 03. 1992, str. 1).

Imajući u vidu građanski i nenacionalistički karakter *Oslobodenja*, sama figura "drugog" imala je specifičan vid, odnosno ona je označavala grupu koja je negrađanska, netolerantna i nenevikla da živi u pluralističkoj i multikulturalnoj sredini. Stoga oni koji su podigli barikade u Sarajevu već po svom biću ne mogu da budu Sarajlje: "Onaj ko je izazvao sadašnji sarajevski haos sigurno nije Sarajlija, jer jednostavno to ne može ni biti. To Sarajevo nikada nije dozvoljavalo. To nije u duhu višestoljetne moralne, ljud-

¹⁴ Primećujemo da autor članka reč "nezavisna" stavlja pod navodnike. To naznačava, prvo, da je neka vrsta reintegracije u redefinisanu zajednicu jugoslovenskih država još uvek moguća, da BiH nije izgubila interes za integraciju, odnosno da je uspostavljanje ekonomskih veza "put u neku novu i demokratsku integraciju". Drugo, ovim navodnicima se implicira da je u savremenom meduzavisnom svetu sam suverenitet izgubio predasnji značaj.

ske, civilizacijske tradicije njegovih žitelja" (*O*, 02. 03. 1992, vanredno izdanje, str. 1).¹⁵

Ipak, ta strategija predstavljanja "drugog" kao tuđina nije se pokazala kao održiva. Tako se navodi priznanje A. Izetbegovića da su događaji u BiH u početku bili koordinisani iz Beograda, ali su kasnije domaći političari postali agresivniji od beogradskih, tako da ekstremizam ipak nije uvezen sa strane, nego se razvio i u samoj BiH (*O*, 04. 03. 1992, str. 1). Konačno, ipak se prenosi saopštenje da su ubice svatova sa Baš-čaršije u stvari iz BiH i Sarajeva, mada je ova vest sasvim skrajnuta (*O*, 04. 03. 1992, str. 20). Time se ujedno skromno priznaje da grad, uprkos tradiciji suživota i tolerancije, nije imun od "brdanskog", plemenskog ekstremizma i da je čak i gradska BiH još uvek udaljena od građanske BiH.

2.3. Večernji list: *odlučno za, i dosledno protiv*

Za razliku od tadašnje medijske retorike u BiH, u hrvatskim se medijima o potencijalnoj integraciji ne govori, odnosno dominira stav protiv svake jugoslovenske zajednice, koja je, navodno, uvek bila "grobnica" za Hrvate i Muslimane. *Večernji list* navodi govor I. Ajanovića iz SDA, koji kaže: "Jugoslavija je mrtva", kao i da su i prva, i druga Jugoslavija bile "velika Srbija".¹⁶ Na referendum se pozivaju svi Muslimani i Hrvati ne bi li se "slomila kičma" Jugoslaviji, koja "ništa drugo nije ni zaslужila" (*VL*, 28. 11. 1992, str. 8). U ovom se iskazu provlači teza o BiH kao o "kičmi" Jugoslavije, kao o središnjoj republici koja je bila integracijski ključna za bivšu državu, tako da "slomiti kičmu" figurativno označava sprečavanje mogućnosti bilo kakve nove zajednice.

Medijski diskurs o drugim nacijama odlikuje nedostatak razlikovanja između naroda i aktuelnog rukovodstva sa njegovom politikom. Srbi se poistovećuju sa velikosrpskom politikom,

15 Prema *Oslobodenju*, ubice svatova na Baš-čaršiji, izazivači mržnje i graditelji barikada ne samo da nisu Sarajlije, oni nisu čak ni pravi Bosanci, nego je reč o tuđincima. Navode se osobe koje potvrđuju da su oni koji su držali barikade imali nesarajevski i nebosanski akcenat (indikativan je naslov povodom podizanja prvih barikada: "Stranci u noći").

16 List ocenjuje ovaj govor kao "nadahnut" i da je "pobratio simpatije" publike (*VL*, 28. 11. 1992, str. 8).

koju karakteriše "pokvarenost, kameleonska prilagodljivost i bezobzirnost" (VL, 29. 11. 1992, str. 17). Srpska strana prikazuje se kao da neprestano traži povod za rat, no to su "proizvodi sitnoga, lukavog prevaranta na tržnici koji, ulizujući se kupcu [misli se na Ameriku], uspijeva shvatiti što ovaj zapravo traži"; "I tako zapadnjak [kome nije do udubljivanja u balkansku starnost] dopušta Srbiju, koji ga je prevario, nastavak varke i laži" (VL, 06. 03. 1992, str. 2). Suverena BiH odgovara većini naroda, "ali ne i Srbinima, koji su svoje pravo lice i imperijalne težnje pokazali u ratu protiv Hrvatske".¹⁷

Pored izveštaja o fizičkim pretnjama svima koji izađu na referendum, o barikadama i nasilju srpske strane, u pojedinim tekstovima optužuje se i bošnjačka/muslimanska strana kao pasivna, nedovoljno spremna za zaštitu svih građana BiH, ali i pre-vrtljiva i nepouzdana. Tako se navodi primer prognanog Hrvata iz većinski srpskog Trebinja (iz čega se vidi da i unutar BiH već postoje izbeglice) koji bošnjačku stranu opisuje kao "ciničnu", pošto "samo želi iskoristiti tamošnje hrvatsko pučanstvo kao biračko tјelo", aludirajući na referendumske apele vlade BiH.

Hipokrizija, cinizam i lukavstvo pripisuju se Muslimanima, koji bi od BiH hteli, prostom činjenicom da su najbrojniji, da stvore većinski muslimansku državu.¹⁸ S druge strane, sugeriše se da nad Hrvatskom стоји otvorena pretnja saradnje muslimanske i srpske strane, koja bi, prema autoru članka, vodiла do nestanka Hrvata. Jedino rešenje koje se nudi jeste, kako izgleda, radikalno: "Da bi u perspektivi mogli ostvariti bilo kakvu pravedniju opciju, u opisanom kontekstu Hrvati moraju najprije postići primje-

17 Stoga je svako veliko 'filozofiranje' oko Bosne suvišno, ali i krajnje štetno: "ide ono kao voda na mlin velikosrbima". Svetska zajednica treba da stane na kraj "srpskom monstrumu" (VL, 3. 03. 1992, str. 2), no ona to ne može sve dok Srbe podržavaju lobiji u Parizu, Londonu i Vašingtonu (VL, 5. 03. 1992, str. 15).

18 Izetbegović se naziva "odlučnim" pod navodnicima, što implicira ironijsku distancu. Onima koji žele suverenu BiH mirnim putem, bez ispaljenog metka, piše se – takođe pod navodnicima – kao o muslimanskim "umerenjacima", a njihovo ponašanje se opisuje kao nacionalni kukavičluk (VL, 5. 03. 1992, str. 2). Stanje svesti Bosanaca je "još uvijek hibernirano iskustvom 'komšijskih odnosa'" (VL, 7. 03. 1992, str. 15).

renu vojnu uvjerljivost" (VZ, 06. 03. 1992, str. 2). Konačno, u pojedinim tekstovima o ratu u BiH, koji u to vreme još nije počeo, govori se kao o svršenom činu: "Rat u Herceg-Bosni čini se za njegove stanovnike nužnim paklom na putu prema slobodi" (VZ, 06. 03. 1992, str. 2).

U raspravama o budućem državnom uređenju sama tema i smisao referendumu su u izveštavanju potisnuti u drugi plan, dok je u prvom planu pravni i politički status hrvatskog naroda, odnosno međunarodno uredjenje BiH: srpska strana (SDS) se zalagala za konfederalnu, muslimanska (SDA) za unitarnu, dok se jedino hrvatska strana (HDZ) zalagala za federalnu BiH, "koja će imati utvrđena nacionalna područja" (VZ, 24. 11. 1992, str. 9). O ovim strankama se govori kao o "narodnim" strankama, što bi trebalo da ih dodatno legitimizuje. U pridevu "narodna" je, naime, implikovano da ostale stranke koje ne nose nacionalno obeležje, pa i one "nacionalne" stranke koje se ne uklapaju u nacional-političku maticu, nisu predstavnice naroda, one nisu "narodne". Kao i u srpskim medijima, perpetuirala se konfuzija između suvereniteta naroda i teritorijalnog suvereniteta, pri čemu je, zavisno od političkih potreba, jednom suverenitet na strani naroda (ma koliko bio brojan na datom području), dok je u drugim slučajevima suverena teritorija na kojoj je određeni narod većinski.

Može se zaključiti da u diskursu *Večernjeg lista* sam referendum ima instrumentalni značaj, kao što takav značaj ima i pitanje suvereniteta BiH. Informacije o referendumu i suverenitetu "prekrivene" su informacijama o statusu naroda u BiH, odnosno značaj koji se njima pripisuje određen je relacijom prema vrednosti parcijalnog nacionalnog samoodređenja. Referendumom se ništa bitnije ne menja, pošto su interesi triju strana i dalje različiti i to je "nepobitna činjenica". Nepostojanje zajedničkog građanskog interesa čak se i ne smatra deficitom: "Suverenost hrvatskog naroda u BiH Hrvati ne žele zamijeniti nikakvom građanskom državom, možda i unitarnom, u kojoj bi stalno prijetila majoracija jednog naroda... Sigurno je da bi jedna od najgorih i najpogubnijih varijanti bila inzistiranje da ona bude isključivo nekakva građanska država!" (VZ, 29. 11. 1992, str. 17).

3. Dejtonski sporazum

3.1. Politika i Glas srpski: "mir nema alternativu", odnosno "koliko smo kao narod bili zreli, toliko smo i ostvarili"

Od svih analiziranih listova *Politika* je u najvećoj meri instrumentalizovana od strane vladajuće političke garniture, tako da se kritika politike srbijanske vlade prema BiH u njoj gotovo i ne može pronaći. Mada retorika o srpskom narodu kao žrtvi agresije i genocida i dalje opstaje, primetan je bitan pomak u markiranju političkih ciljeva, rako da je i diskurs sada znatno odmereniji nego u 1992. godini.¹⁹ Dok se u predratnom i ratnom periodu govorilo o pravu svih Srba da žive u jednoj državi, u dejtonskom periodu nagašava se "povezivanje sa maticom" naroda u BiH (*P.* 22. 11. 1995, str. 11). Ekstremniji stavovi povlače se uglavnom na marginalna mesta u listu, a kao njihovi eksponenti predstavljaju se manje važne osobe. Tako se navode reči gradonačelnika Banja Luke da "ujedinjenje sa Srbijom tek sledi" (*P.* 22. 11. 1995, str. 13), a opštinski odbor SPS Loznice saopštava da "reka Drina ostaje kičma srpskog naroda" (*P.* 23. 11. 1995, str. 13).

U medijskom diskursu *Politike* upadljivo je nepominjanje rukovodstva RS, odnosno glavnih političkih predstavnika srpske strane – napomenimo da je u medijima kao jedan od osnovnih uzroka sukoba u BiH figuriralo neuvažavanje srpske strane i njenih predstavnika kao ravnopravnih partnera u političkom odlučivanju. Rukovodstvo bosanskih Srba se ne pominje u izveštajima pre potpisivanja sporazuma, dok se njegova negativna ocena sporazuma pominje na neupadljivim mestima. Tek u članku objavljenom dva dana posle potpisivanja pominje se, i to preko izveštavanja *Guardiana*, da je M. Krajišnik sporazum iz Dejtona ocenio kao "veliku grešku", ali "to je mišljenje male grupe ljudi koja nastoji da nastavi rat" (*P.* 23. 11. 1995, str. 2). Dva dana kasnije na 12. strani komentariše se konačno pristajanje tog rukovodstva na postignuti dogovor, nakon pritiska celokupnog državnog vrha SRJ. Pri tome se pritisak, sasvim eufemistički, tumači kao "Kori-

¹⁹ Zajedno sa notornom ulogom žrtve ide i strategija odbijanja krivice za počinjene zločine u BiH. Kada se govori o verovatno najvećem ratnom zločinu počinjenom u BiH, srebreničkom, uz pominjane zločine srpske strane obavezno stoji pridjev "navodni".

sno razjašnjavanje sa Palama", kako i glasi naslov komentara, a kritika sporazuma karakteriše se kao "iskakanje" i "egzibicija". Pokazuje se da je centar odlučivanja na drugoj strani, ovapločen u predsedniku Srbije, na koga se usredsreduje sva medijska pažnja.

Takođe, ne pominje se zahtev za koridor Brčko, koji je postavljala srpska strana, tj. Milošević, radi povezivanja teritorija RS, bosanske krajine i istočne Bosne. Srpska strana se prikazuje kao konstruktivna i kooperativna u postizanju sporazuma, a kao glavna prepreka ističe se nejedinstvena bošnjačka strana, koja nastoji da "prigrabi" što više teritorija za svoju "muslimansku državu" (A. Izetbegović), odnosno teži unitarizaciji BiH (H. Silajdžić) (P, 17. 11. 1995, str. 1). Opterećenje pregovora predstavljalo je to što je jedan broj pregovarača "gledao iz ratne pozicije, iz rovova", dok "mi s te strane nismo imali takvo opterećenje", što je i omogućilo bolju poziciju (P, 27, 28, 29 i 30. 11. 1995, str. 2).

Ipak, centralno mesto u diskursu ima figura predsednika Srbije Slobodana Miloševića, koji se i pre početka pregovora u zvaničnoj propagandi karakterisao kao "ključni faktor mira" na prostoru Jugoslavije.²⁰ Nakon potpisivanja dejtonskog sporazuma, u tekstovima dominiraju panegirici u vidu pisama Slobodanu Miloševiću, često prelazeći granicu dobrog ukusa. Veliča se pobjeda "mudre politike predsednika Slobodana Miloševića i njegove državničke spremnosti i hrabrosti da, spasavajući svoj narod i svoje građane, bude pun razumevanja i za druge" (P, 22. 11. 1995, str. 13).²¹ Predsedniku čestitaju i generalni direktori Zajednice jugoslovenskih železnica, Savez učitelja Srbije, Fabrika hleba "Proekt", Zdravstveni centar "Peć", direktori Industrije stakla u Pančevu, pi-

20 "Mir nema alternativu" je možda najcitaniji Miloševićev slogan iz tog vremena, koji su prorežimski mediji ponavljali *ad nauseam*.

21 Navešćemo još nekoliko citata: "Mirovni sporazum potvrda je ispravnosti Vaše politike mira, državničke mudrosti i dalekovidosti" (P, 22. 11. 1995, str. 11; 19. 11, str. 1–2); "zahvaljujući upravo Jugoslovenskoj delegaciji sa predsjednikom republike Slobodanom Miloševićem na čelu uspešno [su] završeni mirovni pregovori u Dejtonu" (P, 22. 11. 1995, str. 12); "istrajinim i principijelnim stavovima [Milošević je] odlučujuće doprineo potpisivanju mirovnog sporazuma" ... mir je postignut "jer svetska zajednica, a ni hrvatska i muslimanska strana, nisu više imale prostora pred argumentovanom i kontinuiranom jugoslovenskom mirovnom politikom" (P, 22. 11. 1995, str. 13).

rotska gumarska industrija "Tigar", francuski filozof i pisac Daniel Šifer, dok ministar kulture Crne Gore Gojko Čelebić kaže da će i književnost posle dejtonskog mira biti drukčija (*P*, 23. 11. 1995, str. 13). Takvo pisanje kulminira u informaciji da je opštinski odbor SPS u Požegi "podržao... predlog izvršnog odbora SPS Zlatiborskog okruga da se Slobodan Milošević predloži za Nobelovu nagradu za mir" (*P*, 24. 11. 1995, str. 12).

Uklapajući se u strategiju sveopštег označavanja gradova, institucija, toponima prisvojenim pridevom 'srpski', tokom rata u BiH novina *Glas* promenila je ime u *Glas srpski*.²² Mada u određenoj meri odstupaju kako od novog "pomirljivog" diskursa srbian-skog/jugoslovenskog vođstva tako i od militantnog stava tadašnjeg rukovodstva Srba u BiH, diskursivne pozicije *Glasa srpskog* ipak prikladno odslikavaju tadašnji politički diskurs bosanskih Srba u pogledu na definisanje Bošnjaka i Hrvata, odnosa s njima i perspektive suživota. Osnovne karakteristike tog medijsko-političkog diskursa ogledaju se u premisama da je rat Srbima nametnut (*GS*, 20. 11. 1995, str. 1.); konačni cilj srpske borbe jeste stvaranje države Republike Srpske i njeno ujedinjenje sa Srbijom (*GS*, 20. 11. 1995, str. 1); postignuti mir je nepravedan prema Srbima (*GS*, 22. 11. 1995, str. 1.); dobra strana postignutog sporazuma je definitivno razgraničenje sa Bošnjacima i Hrvatima (*GS*, 23. 11. 1995, str. 1). Konačno rešenje krize u BiH može se postići ostvarivanjem državnosti Republike Srpske (*GS*, 23. 11. 1995, str. 4); a najviše što Srbi, prema emitovanim porukama, žele u suživotu s Bošnjacima jeste korektan komšijski odnos, ali nikako ne i zajednički život (*GS*, 23. 11. 1995, str. 1). Pozicije *Glasa* najvidljivije su iz samih naslova, jer se njima najeksplicitnije iskazuje uredničko stanovište spram dominantog političkog diskursa. Pri predstavljanju "nas", daju se pozitivne naznake, kao u naslovima "Stasali s državom" i "Vječnaja pamjat srpskim junacima!" (*GS*, 20. 11. 1995, str. 1). "Oni" su, pak, predstavljeni negativno: "Muslimani

22 Podsetimo se da su tokom rata u Republici Srpskoj preimenovani brojni gradovi sa prefiksom bosanski u gradove sa prefiksom srpski ili su postojećim imenima dodavani pridevi srpski – npr. Bosanski Brod u Srpski Brod, Sarajevo u Srpsko Sarajevo. Tek odlukom Ustavnog suda BiH iz septembra 2004. godine pridev 'srpski' je ukinut iz naziva ovih gradova.

se utvrđuju" (GS, 20. 11. 1995, str. 4); "Sa muslimanima ne želimo zajedno" (GS, 23. 11. 1995, str. 16). Odnosi između Hrvata i Bošnjaka u novoformiranoj Federaciji BiH opisani su metaforom "Ljuta guja Latinkinja gurnuta je u muslimanska njedra" (GS, 23. 11. 1995, str. 2).

U analiziranim novinskim tekstovima ne postoji mnogo referisanja na identitet bilo kog naroda u BiH. Kada se, ipak, daju odrednice identiteta, njima se afirmaše "naša" strana, ili se ističu stvari koje je potrebno popraviti kod "nas", dok se "oni" u potpunosti anatemišu. Pre svega Srbi su hrabri, kako to kaže Biljana Plavšić za stanovnike Srpskog Sarajeva: "To je heroj-narod i svako dete je tamo zaslužilo da dobije medalju heroja" (GS, 23. 11. 1995, str. 1).²³ U jednoj belešci sa oraškog ratišta opisuju se karakteristike hrvatskih boraca, ali i hrvatskog naroda u celini. Tvrdi se da "osim pomankanja pameti, Hrvatima nedostaju i reči osnovnih civilizacijskih medijskih dometa", te da "ovom u celini zaluđenom narodu mir nije ni na kraj pameti, bar kada je reč o Posavini" (GS, 20. 11. 1995, str. 4). Bošnjaci su, pak, u jednoj analizi označeni kao poturice čija je sr bomržnja nepromenljiva. Njihove su osobine "zli pogledi, ružne uzrečice i opsceni pokreti", a Bošnjaci iz Sandžaka u Srbiji označeni su kao "agresivni sunarodnici iz Raške oblasti" (GS, 22. 11. 1995, str. 2).

Iako u mnogo tekstova ima elemenata polarizacije po principu "mi" naspram "njih", ipak je vrlo malo tekstova u kojima se na nju direktno referiše. Taj princip korišćen je u izveštavanju sa pregovora u Dejtonu, kada su "oni", tj. predstavnici Bošnjaka, opisani kao prepreka za postizanje dogovora, dok smo "mi", odnosno srpski predstavnici, konstruktivna strana u pregovorima.

Korišćenje implicitnih poruka kojima se pored osnovnog značenja pridodaju i značenja koja se pretpostavljaju kao 'zdravorazumska', vrlo je često u analiziranom periodu. Izrazima 'bivša Bosna', 'muslimanska vlada u Sarajevu' i sl. implicira se da BiH kao država ne postoji, uprkos tome što je ona u tom trenutku

²³ S druge strane, u jednom komentaru se ističe da Srbi nisu bili jedinstveni, te da su mnogo radili protiv sebe: "U ovom istorijskom momentu, koliko smo kao narod bili zreli, toliko smo i ostvarili" (GS, 23. 11. 1995, str. 1).

međunarodno priznata.²⁴ Implicitne poruke se koriste i kada se komentarišu rezultati sporazuma u Dejtonu. Tako se implicira da su rat započeli drugi (*GS*, 20. 11. 1995, str. 1); da je rat isplaniran u svetskim centrima moći (*GS*, 23. 11. 1995, str. 1); da su Bošnjaci 'režirali' masakr Sarajlija na pijaci Markale (*GS*, 21. 11. 1995, str. 3); da su Jevreji napustili Sarajevo početkom rata jer su ih Bošnjaci prisilili na to (*GS*, 22. 11. 1995, str. 2). Postoje, takođe, i poruke koje nastoje da bošnjačku borbu u ratu povežu sa drugim muslimanskim narodima, odnosno sa svetskim terorizmom, a borbu hrvatskog naroda sa fašističkom NDH iz Drugog svetskog rata.²⁵ Tako se navodi da će Bošnjaci "kombinacijom palestinske upornosti i šiptarskog nataliteta" u miru ostvariti potpunu dominaciju nad Sarajevom (*GS*, 22. 11. 1995, str. 2).

3.2. Dnevni avaz i Oslobođenje: "minimalna pravičnost" uz "čvrsto fiksiranje teritorijalnog razgraničenja"

Upoređujući komentare i izveštaje objavljene za vreme dejtonskih pregovora, može se primetiti da su komentari *Dnevnog avaza*, lista bliskog vladajućim bošnjačkim političkim krugovima, u većoj meri "ekstremni" od samih izveštaja. Jedan analitičar (*DA*, 20. 11. 1995, str. 11) protivi se stavu rukovodstva BiH o ustupanju korida Posavine Republici Srpskoj, tj. ustupku srpskoj strani koji su prihvatali i hrvatski predsednik i predsednik BiH, a koji je bio uslov za konačno potpisivanje Dejtonskog sporazuma i uspostavljanje mira. U drugom se komentaru (*DA*, 23. 11. 1995, str. 4) ne razdvaja srpsko rukovodstvo od srpskog naroda, te se kaže da su stavovi jednog od srpskih voda, M. Krajišnika, o neprihvatanju Dejtonskog sporazuma i nužnosti etničke podele Sarajeva u stva-

²⁴ U istom se smislu u izveštavanjima pominju 'muslimanska vlada', 'muslimanska agencija' (*GS*, 20. 11. 1995, str. 2); 'muslimanske snage' (*GS*, 20. 11. 1995, str. 4.); 'lider bosanskih muslimana' (*GS*, 22. 11. 1995, str. 9) itd. S druge strane, srbijanski i hrvatski predsednici nazvani su predsednicima Srbije i Hrvatske, to jest njihovim zvanicnim titulama (*GS*, 12. 1. 1995, str. 11).

²⁵ Hrvatska vojska se označava kao ustaška, a predsednik Hrvatske se imenuje 'poglavnikom' što je oznaka za predsednika NDH (*GS*, 20. 11. 1995, str. 4).

ri stavovi samih Srba.²⁶ U sledećem komentarju (*DA*, 24. 11. 1995, str. 4) takođe se govori o aspiraciji celine naroda kao istovetnoj sa aspiracijama srpskih voda – upravo onako kako bi to paljansko rukovodstvo i želeo. Bosanskim Srbima se sugeriše da biraju između ostanka unutar BiH i "slobodnog" odlaska sa ovih područja, "pa neka sreću potraže na drugom mjestu".²⁷

Analogno sa pisanjem hrvatske i srpske strane, izveštavanje tog bošnjačkog glasila o toku mirovnih pregovora naglašava konstruktivnost vlastite strane, dok se opstrukcija pripisuje drugima. Tako se novi zahtevi srpske strane oko koridora u Brčkom označavaju kao glavna prepreka za postizanje sporazuma (*DA*, 21. 11. 1995, str. 1), a u drugom tekstu na istoj strani lista govori se o opstruiranju i mogućem kраhu pregovora zbog Tuđmanovog ne-slaganja oko Posavine.

Govor bošnjačkih političara o rezultatima mirovnog sporazuma zasniva se na ponavljanom stanovištu da je mir nepravičan, ali je pravedniji od nastavka rata, jer "se morala progutati gorka pilula" i, uprkos pritiscima, postignut je minimum pravičnosti. Kao prednost sporazuma ističe se međunarodno priznanje BiH u postojećim granicama kao "jedinstvene, premda sada decentralizovane" države, čime se pretpostavlja da je decentralizovana država na neki način manje vredna od unitarne-centralizovane. Decentralizacija se u pojedinim slučajevima poima kao nešto po sebi neodgovarajuće, protivno integraciji, što se može videti iz intervjua H. Silajdžića (*DA*, 24. 11. 1995, str. 2). Tu se može povući paralela sa retorikom u Srbiji za vreme uspona Miloševića, kada se decentralizacija shvatala sasvim negativno, kao pretnja nacionalnom jedinstvu i državnoj celovitosti.

26 Zaključak oko kojeg se bazira ceo tekst glasi da je sporazum dobar samo zbog toga jer su njime Srbi nezadovoljni. Preovladava "negativna" logika, odnosno stavovi prema kojima nezadovoljstvo ili loše stanje kod drugih (celog naroda) uzrokuje naše odobravanje. U *Oslobodenju* je u pojedinim slučajevima takođe primetna ova "negativna" logika, sa jednom bitnom distinkcijom da se poželjnost plana izvodi iz nezadovoljstva lidera paljanskih Srba (*O*, 23. 11. 1995, str. 2).

27 Trebalo bi imati u vidu da se u sličnim prilikama ovakve formulacije koriste kao opravdanje etničkog čišćenja, kada se govorilo o "dobrovoljnem odlasku" naroda usled nezadovoljsiva novouspostavljenom "demokratjom".

U skladu sa kontinuitetom u diskursu i političkoj orijentaciji, u *Oslobodenju* se teritorijalna podela po etničkim šavovima vidi kao poraz građanske alternative, odnosno kao neuspeh pristupa koji bi se zasnivao na suverenitetu pojedinca-građanina. Dominantna politika zasnovana na "nacionalnim opcijama" je "ishodište i uzrok svih podjela" (O, 14. 11. 1995, str. 1). Stoga je potrebna "šira politička osnova" od isključivo nacionalne, koja bi vodila ka "otvorenom društvu" koje će "pomiriti nacionalne i građanske interese" i započeti "instaliranje demokratskih institucija" (O, 23. 11. 1995, str. 1). Za razliku od *Dnevnog avaza*, u kojem se uglavnom prenose stavovi vladajuće garniture, ili stavovi koje bi ona prihvatile kao poželjne, *Oslobodenje* prenosi (uglavnom negativno) mišljenje BiH opozicije o teritorijalnoj deobi, pri čemu opozicija postavlja pitanje zbog čega vlasti Federacije žale za Posavinom ili Srebrenicom (koje su pripale RS) ako je već BiH celovita, i ukoliko je linija podele tek "demarkaciona linija", a ne granica (O, 26. 11. 1995, str. 6).

O Miloševiću i Tuđmanu se u *Oslobodenju* govori manje diplomatskim jezikom nego u provladinom *Dnevnom Avazu*, što govori ne samo o doslednom stavu *Oslobodenja* nego i o njegovom statusu opozicionih novina, koji ga ne obavezuje na prečutkivanja internih sporazuma i taktičkih savezništava. O srpskom predsedniku Miloševiću govori se kao o "najodgovornijem za sve зло na ovim prostorima" i "fireru", a o onim Srbsima koji su vršili zločine kao o "Karadžićevim Srbima" (O, 15. 11. 1995, str. 6).²⁸ O hrvatskom predsedniku Tuđmanu govori se kao o "trgovcu" tuđim teritorijama, pri čemu se aludira na njegovo rodno mesto, Veliko Trgovišće (O, 27. 11. 1995, str. 4).

Otvorenije se, takođe, govori i o manje povoljnim perspektivama Federacije, o međusobnom nepoverenju hrvatske i bošnjačke strane, koje se ogleda u nemogućnosti povratka izbeglica u svoje domove. O kakvim je teškoćama reč vidi se iz izveštaja o izdavanju identifikacione kartice uprave EU detetu od četiri godine za prolazak iz jednog dela etnički podeljenog Mostara u dru-

²⁸ Ipak, u pojedinim slučajevima pri podeli na "nas" i "njih" nije najjasnije o kome je reč – narodu ili rukovodstvu koje je iniciralo zločine, kao što je to slučaj sa (navodnom) "nemjerljivom psihološkom barijerom" između "nas i njih" (O, 24. 11. 1995, str. 6.), pri čemu je sasvim nejasno da li se u slučaju "njih" misli na paljansko "zločinačko rukovodstvo" ili na ceo narod.

gi, kako bi moglo da ide u vrtić. Za razliku od drugih listova, u *Oslobodenju* se podjednako, bez svrstavanja na neku stranu, izvestava o preprekama koje lokalne vlasti postavljaju kako pred bosnačke tako i pred hrvatske povratnike.

U *Oslobodenju* je izraženiji skepticizam u odnosu na perspektivu etnički podeljene BiH. Autor komentara na naslovnoj strani lista, objavljenog na dan potpisivanja Dejtonskog sporazuma, pita nije li ovde reč o potpisima koji objavljaju definitivnu deobu BiH (*O*, 14. 12. 1995, str. 1). U sporazum je "uzidano toliko iznurenih kompromisa i dubokih neslaganja, toliko neprirodnih pođela i koridora" da je njegova primena stalno u pitanju. Ipak, u pojedinim tekstovima izražava se nada da će "ekonomija i novac stvari dovesti na pravo mesto" i da će umesto 'četnika' preovladati 'ljudi rada'. To je nada u ekonomsku i civilnu reintegraciju u kojoj će dominirati interes običnih ljudi da žive u miru i u ekonomski stabilnom sistemu (*O*, 25. 11. 1995, str. 4); nada u "razvijanje demokratske alternative među tamošnjim [RS] Srbima"; pa čak i nada da će, kada se uspostavi trajan mir, Karadžić "nestati" (*O*, 26. 11. 1995, str. 1). "Snage za mir i demokraciju postoje i u srpskom entitetu i treba se nadati njihovoj pobedi" (*O*, 23. 11. 1995, str. 6).

3.3. Večernji list: "Hrvatska – jedini dobitnik"?

Kao i *Politika*, i *Večernji list* nastoji da prikaže svoju stranu kao pobedničku u dejtonskom sporazumu, mada se pobeda ne personifikuje u figuri besprekornog vođe, kao u *Politici*, nego se za pobedničku smatra politika hrvatskog rukovodstva. Obilato se citiraju strani mediji, u kojima se hrvatska pregovaračka strana navodi kao "nesumnjivi pobjednik dejtonskih pregovora". Hrvatska uloga posmatra se kao "presudna" po sporazumu, pošto je prihvaćeno "više značajnih prijedloga hrvatskih izaslanika". Tekst pod velikim naslovom "Hrvatska – jedini siguran dobitnik" prenosi pisanje britanske štampe o okončanju pregovora (*VZ*, 21. 11. 1995, str. 15).²⁹ Zvanična reakcija, koja je dominantna u *Večernjem listu*, te-

29 U šturm saopštenjima navodi se i mišljenje opozicije o preteranim koncesijama hrvatske delegacije, što se ogleda u gubitu Posavine (područja sa većinskim hrvatskim stanovništvom), odricanju od Herceg-Bosne (privremene hrvatske države na tlu BiH) i u nagradivanju "srpskog agresora" teritorijalnim priznanjem.

melji se na navodnoj vlastitoj moralnoj nadmoći i čvrstim moralnim argumentima, koji su ipak morali da se povuku pred drugim moralnim imperativom – zaustavljanjem rata, ali i pred svetskom real-politikom.³⁰ Takođe slično *Politici*, i u *Vечernjem listu* se suprotna strana optužuje za opstrukciju pregovora. Karakterističan je nadnaslov "Milošević samo za pogadanje", dok se u jednom članku kaže: "Jedini spor je oko Brčkog, gdje srpska strana ima ne-realne zahtjeve" (VL, 21. 11. 1995, str. 3).

Iako je pravda na našoj (hrvatskoj) strani, moraju da se uvaže nametnuti interesi velikih sila i da se pristane na manje prijatne ustupke. Mada bi podela BiH na tri etnička dela, prema pojedinim tekstovima, bila povoljnija, BiH federacija će biti dovoljno nejaka i nužno će potpasti u interesnu sferu Hrvatske: "Bude li pameti, Federacija će postati krajnje prijateljski vezana i strateško-politički i gospodarski ovisna o Hrvatskoj" (VL, 25. 11. 1995, str. 4). U "prijateljskom vezivanju" BiH za Hrvatsku može se prepoznati izvestan cinizam. Mada se nije moglo insistirati na promeni granica, BiH u krajnjoj liniji ipak neće postati suverena država, nego "ovisna" o Hrvatskoj.

Bez obzira na promene u zvaničnoj hrvatskoj politici, pre svega same Republike Hrvatske, u medijskoj prezentaciji ne oseća se potreba za preispitivanjem ranije politike, koja je u znatnoj koliziji sa aktuelnom. Tako izostaje kritika hrvatsko-bošnjačkog rata, kao i formiranja hrvatskog državnog (*a de jure* i redentističkog) "entiteta" Herceg-Bosne. Na više mesta se rat sa Bošnjacima označava kao "nesrećan" – ali ne i nepotreban, besmislen i bespredmetan. Na naslovnoj strani od 19. 11. 1995. list obeležava četvrtu godišnjicu Herceg-Bosne. Ova Herceg-Bosna je navodno bila vitalni uslov Hrvata: bez nje oni ne bi opstали u BiH (VL, 20. 11. 1995, str. 5). Dok se o ovoj tvorevini govori kao o jedinom garantu opstanka Hrvata, a o vojsci BiH Hrvata kao o "obrambenim" jedinicama, srpska se vojska obeležava kao "paravojska", a RS kao "paradržava", bez obzira na podudarne ratne ciljeve (separatna država) i metode (etničko čišćenje).

³⁰ "Moral ne zaustavlja rat" kaže Mate Granić, ministar inostranih poslova Hrvatske, što se gotovo doslovno ponavlja u jednom drugom članku: "No moral ne zaustavlja rat, no snaga i interesi" (VL, 25. 11. 1995, str. 3).

Ni bošnjačka strana nema znatno bolji tretman od srpske. Hrvatski narod je bio primoran da "organizuje otpor" jugokomunističkoj armiji zbog "nespremnosti i kratkovidosti Muslimana u BiH" (VL, 15. 11. 1995, str. 8). "Bosna bi propala prije više od dvije godine da nije bilo vojske bosanskih Hrvata (HVO)", ali "kad je prostor izgubljen u srpskoj agresiji trebalo drugdje nadoknaditi, bili su [Muslimani] jako djelotvorni, pa je stotine tisuća katolika Hrvata pred muslimanskim nasrtajem moralno izbjegći" (VL, 16. 11. 1995, str. 9; 19. 11. str. 19). "Naš" rat je, svakako, u oba slučaja "obrambeni" (VL, 18. 11. 1995, str. 6). Pošto je figura agresora rezervisana za srpsku stranu, muke sa rečima nastaju kada treba da se okarakteriše sukob hrvatske i muslimanske strane. Kao što smo videli, rat sa Muslimanima se na nekoliko mesta obeležava kao "nesretan", o njemu se govori kao o "sukobu", dok je ratovanje srpske strane "agresija". Nadalje, slično, nejasno razlikovanje primenjuje i tadašnji predsednik Hrvatske Tuđman, kada u svojoj poslanici, braneći hrvatske optuženike za ratne zločine govori o njihovoj ulozi organizatora odbrane, najpre od "jugokomunističke i srpsko-crnogorske agresije", a zatim i odbrane "hrvatskih područja" -- Travnika, Viteza, Busovače i Kiseljaka -- od "namjere muslimanskog osvajanja" (VL, 18. 11. 1995, str. 3). Predsednik nije precizirao da je reč o bosanskim područjima koja nastanjuju Hrvati, nego govori o ovim oblastima kao da pripadaju Hrvatskoj.

I između samih zločina ne postoje sličnosti, kao što to pokušavaju da pokažu neki inostrani krugovi: dok su druge strane činile "sustavne", dakle planirane i unapred pripremljene zločine, naša je strana vršila "pojedinačne" (VL, 21. 11. 1995, str. 4). Cela retorika nastavlja već unapred prihvaćenu diskursivnu matricu, prema kojoj zločine može činiti samo druga strana, a to je srpska, i, prema prigodi, muslimanska (koja je kriva za proterivanje "stotinak hiljada hrvatskih civila"). U članku u kojem se iznosi tvrdnja švedske policije kako u Švedskoj boravi dvadesetak ljudi osumnjičenih za ratne zločine na tlu bivše Jugoslavije, navodi se da identitet i nacionalnost osumnjičenih nije saopšten, jer to nije dozvoljeno tamošnjim zakonima (VL, 22. 11. 1995, str. 11) Ceo sadržaj, međutim, ne sprečava da naslov ovog članka glasi "Srpski zločinci i u Švedskoj".

4. Ustavne promene

Značajni pomaci, uz naglašenu okrenutost podeljenim čitalačkim publikama

Dogovori o promeni Ustava BiH, koji je donesen u Dejtonu i kao takav predstavlja *anex IV* okvirnog mirovnog ugovora, tekli su u zimu 2005. i tokom proleća 2006. između predstavnika najrelevantijih bosanskohercegovačkih stranaka uz medijaciju predstavnika međunarodne zajednice na čelu sa SAD. Na skupštinskom zasedanju koje je počelo 25. aprila i trajalo do ranih jutarnjih sati sledećeg dana, te se ponovo nastavilo 27. aprila, nije donesena dvotrećinska odluka o usvajanju amandmana na Ustav BiH.³¹ Mnogi zagovornici promena Ustava isticali su da je ovo prva situacija nakon Dejtona u kojoj se dogovoranjem domaćih političkih snaga dolazi do reforme. No, isto tako je tačno da su na pitanju ustavnih reformi prvi put nakon rata stvorene netipične političke koalicije koje nisu bile sazdane isključivo na etno-nacionalnim kriterijumima.³²

U posmatranom periodu došlo je do velikog profesionalnog napretka u medijskim izveštavanjima. Tako se u svim novinama pojavljuju glasovi predstavnika različitih naroda i različitih političkih opcija, i u velikom broju slučajeva sami autori novinskih članaka dolaze iz različitih etničkih grupa. Pored toga prisut-

³¹ Od 42 zastupnika, njih 26 glasalo je za, a 16 ih je bilo protiv, što znači da su nedostajala dva glasa do sticanja ove većine.

³² Na strani pobornika promena našle su se tri glavne nacionalne stranke i to još iz vremena devedesetih – Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) i Srpska demokratska stranka (SDS), ojačane strankama socijaldemokratske provinijencije – Socijaldemokratska partija (SDP) i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) kao i Partijom demokratskog progresa (PDP), treće stranke po veličini iz Republike Srbije. Na drugoj strani našli su se predstavnici Stranke za BiH (SBlH) ratnog premijera Harisa Silajdžića, te novoformirana stranka HDZ 1990, nastala izdvajanjem postojećih zastupnika iz HDZ-a. Pored njih, u taj, tako zvani "patriotski" blok uključilo se i nekoliko manjih stranaka iz FBiH. Takođe, u protivnike ustavnih promena, mada ne unutar tog bloka, spada i Srpska radikalna stranka "Dr Vojislav Šešelj", čiji je predstavnik u Parlamentu BiH bio protiv izmena postojećeg ustava.

na su i korektna oslovljavanja aktera političkog života, bilo da oni dolaze iz druge nacije ili druge političke opcije.³³

Zajednička karakteristika ovog ‘poratnog’ izveštavanja sa ratnim izveštavanjem ogleda se pre svega u tome što mediji, isto kao i tokom rata, daju najveći značaj tim političkim temama. Tako se oko četvrtine svih članaka koji se odnose na ustavne promene nalazi na udarnoj, drugoj strani novina, a gotovo 80 odsto svih članaka nalazi se na prvih pet novinskih strana.

Pisanje svih analiziranih novina u datom periodu odlikuje se dominantnom upotrebom informativnih žanrova, kojima se prevashodno prenose izjave aktera ustavnih promena (izjava/saopštenje), te opisuju dešavanja u parlamentu (vest/izveštaj), dok je korišćenje analitičkih žanrova kao što su komentari, beleške ili osvrti u većini novina svedeno na minimum. Na taj način vidljivost novinarskih intervencija je dosta smanjena, pa se stiče utisak da novine, u stvari, predstavljaju samo kanal kojim političari iskazuju svoje stavove i mišljenja o predstojećim ustavnim promenama.

4.1. Glas Srpske i Nezavisne novine

Iako je samo jedanput objavljen komentar o ustavnim promenama, uredništvo *Glasa Srpske* je naglašenije od ostalih novina kroz naslove, podnaslove i antrfilee komentarisalo proces ustavnih promena, a ponekad su novinarski komentari umetnuti i u sam tekst izveštaja. Tako je novinar u izveštaju “Rasplet ili zaplet”, tumačeći zahtev nezavisnog poslanika Seada Avdića da se ukine entitetsko glasanje, napisao: “To će reći da Avdić traži ono na šta srpski poslanici ni po koju cijenu, neće pristati” (*GS*, 25. 04. 2006, str. 5).

Glas Srpske debatu oko ustavnih promena predstavlja kao bitku za opstanak Republike Srpske. S jedne strane su “oni”

³³ Koriste se oni nazivi koji i službeno idu uz određenu ličnost, npr. *Predsjednik predsjedništva BiH, predsjednik stranke, zamjenik premijera* itd. Podsetimo na period s kraja rata kada je *Glas Srpske* zvaničnike BiH isključivo zvao “predstavnicima muslimanske Vlade iz Sarajeva”, a termin za naciju “Muslimani” je pisan isključivo malim početnim slovom. Такође, у обраћањима босанских zvaničnika у *Dnevnom avazu* и *Oslobođenju* из истог perioda, босански Srbi су називани “Karadžićevim Srbima”, а njihovi čelnici “Paljansko vodstvo”.

koji žele nestanak RS, kao što sugerišu naslovi "Zamke ostale prazne" (GS, 21. 04. 2006, str. 5); "Nećemo sitne prevare" (GS, 19. 04. 2006, str. 1); "Prašina u oči" (GS, 21. 04. 2006, str. 5); a s druge strane su borci za opstanak Republike Srpske koji poručuju da "Nema pogodbe oko RS" (GS, 20. 04. 2006, str. 2); "Nema vjetra koji će oduvati Srpsku" (GS, 29. 04. 2006, str. 2).

Nasuprot isticanju jedinstva i odlučnosti u odbrani RS, *Glas* naglašava poruku razjedinjenosti i neizvesnosti kada je u pitanju budućnost BiH, odnosno suživot sa drugim narodima.³⁴ *Nezavisne novine*, naprotiv, ustavnim promenama prilaze kao čisto tehničkom pitanju. Prostor je gotovo isključivo dat pobornicima ustavnih promena kao i predstavnicima međunarodne zajednice, dok se glasovi radikalnih protivnika ustavnih amandmana iz RS u potpunosti ignorisu. Upućene poruke sugerišu da predložene izmene Ustava treba da dovedu do bržeg razvoja države. Jedina stvar koju *Nezavisne* nastoje da potcrtaju za svoje čitaoce jeste da u najavljenoj drugoj fazi ustavnih promena "Neće biti pritisaka za ukinjanje RS". To je poruka koja je izvučena u naslov iz intervjeta sa Rosemary di Carlo, zvaničnicom američke administracije, a potom nakon dva dana u gotovo istom obliku ponovo objavljena (NN, 21. 04. 2006, str. 3; 23. 04. str. 6).

Mada su najviše okrenute srpskoj čitalačkoj publici, *Nezavisne novine* nastoje da se obraćaju i drugim narodima u BiH, izveštavajući u velikoj meri o hrvatskim i bošnjačkim raspravama oko Ustava. U tom smislu, zanimljivo je da *Nezavisne* ustupaju prostor i bošnjačkim analitičarima koji daju kritički sud o ustavnim promenama iz ugla relevantne bošnjačke rasprave (NN, 22. 04. 2006, str. 7). *Glas Srpske*, naprotiv, prvenstveno se obraća čitaocima Republike Srpske koje definiše kao Srbe.³⁵ U fokusu su gotovo isključivo rasprave srpskih političkih subjekata, dok se dileme nesrpskih političkih stranaka predstavljaju u kontekstu Drugog.

34 Tako je posebno izdvojena izjava premijera RS Milorada Dodika u kojoj se pesimistički gleda na budućnost BiH. "Ovo što se događa u predstavničkom domu je očit primjer da nijedan dogovor u BiH ne može biti poštivan – kazao je Dodik" (GS, 27. 04. 2006, str. 3).

35 Bitno je napomenuti da su amandmanu na Ustav RS LXXXV na Član 97 kao konstitutivni narodi RS navedeni Srbi, Bošnjaci, Hrvati i Ostali.

Uredništvo ovih novina ne libi se ni da samo deo hrvatskih i bošnjačkih političkih stranaka, koje su se protivile ustavnim promenama, metonimijskim rezonovanjem pretvorili u sve "Bošnjake" i sve "Hrvate", kao što je urađeno u naslovu "Bošnjaci bi da ukinu Republiku Srpsku, Hrvati su za četiri regionala, a Srbi za očuvanje suštine Dejtonskog sporazuma" (GS, 29. 04. 2006, str. 5). Pored toga, *Glas Srpske* priziva i beznađe rata nekritičkim prenošenjem otvorenih poziva na ponovne sukobe u BiH. Tako je izjava predsjednika Saveza logoraša RS "Naši predstavnici ne smiju da prihvate ovakve ustavne promjene, čak i po cijenu da se ponovi ono što se dogodilo u BiH" (GS, 20. 04. 2006, str. 2) preneta bez ikakvog komentara.

4.2. Dnevni avaz i Oslobođenje

U *Dnevnom avazu* naglašena upotreba informativnih novinarskih žanrova ima strateški cilj – prikriti svrstavanje na stranu protivnika ustavnih promena, jer to znači otvoreni sukob sa predstavnicima međunarodne zajednice koji snažno podupiru promene ustanova. Otuda, *Avaz* naglašeno koristi formu izjave/saopštenja a potom formu izveštaja (kojom se opisuju događaji, ali se takođe i prenose izjave učesnika) korektno navodeći izjave brojnih predstavnika međunarodne zajednice. Tako se pojačava privid "novinarske objektivnosti", to jest da sami događaji diktiraju ono što će novine pisati, jer novinarski angažman nije naročito vidljiv. Tome u prilog ide i gotovo potpuno odsustvo upotrebe analitičkih žanrova. Mada *Avaz* nije naročito poznat kao list sa prepoznatljivim komentatorima, ipak je simptomatično odsustvo bilo kakvih ozbiljnih komentara o ustavnim promenama. Bez obzira što postoji rubrika *Dnevni komentar*, ni jednom u periodu koji je analiziran komentatori nisu pisali o ustavnim promenama. Takođe, *Avaz* nije koristio ni vlastita telefonska istraživanja javnog mnenja da sazna šta javnost misli o ustavnim promenama, iako u drugim prilikama rado poseže za tim anketama.

S druge strane, *Oslobođenje* u odnosu na sve ostale novine prednjači u korišćenju analitičkih načina izražavanja, dajući prostor analitičarima različitih gledišta da iznesu mišljenja o ustavnim promenama. I dok su spoljni saradnici *Oslobođenja* u komentarima ukazivali na brojne poteškoće i nelogičnosti vezane za

predstojeće ustavne promene, dotle je urednica novina jasno stala na stranu zagovornika ustavnih promena. Iako su u *Oslobodenju* zastupljeni i tekstovi komentatora koji pripadaju različitim narodima, u njemu ne uspevamo pročitati analize autora iz drugih de-lova BiH, izuzev iz Sarajeva. Na taj način ove novine, iako neguju diskurs kojim se obraćaju bosanskohercegovačkim građanima, ipak ne uspevaju da se u značajnoj meri odmaknu od bošnjačke čitalačke publike.³⁶ *Avaz* i *Oslobodenje* najviše su pisali o dilemama koje se postavljaju pred bošnjačke i nenacionalne stranke. U vestima i izveštajima uglavnom su poštovane norme profesionalnog izveštavanja, te se novine nisu otvoreno svrstale ni u jedan od suprotstavljenih tabora. Ipak, *Dnevni avaz* u nekoliko tekstova predstavlja samo pozicije protivnika ustavnih promena (*DA*, 19. 04. 2006, str. 2) ili, još efektnije, iz Federacije su predstavljene pozicije protivnika a iz Republike Srpske pobornika ustavnih promena, čime se naglašava polarizacija *mi naspram njih* kod bošnjačke čitalačke publike (*DA*, 21. 04. 2006, str. 9).

Favorizovanje suprotstavljenih strana obe novine ostvarile su korišćenjem forme intervjuja. I *Oslobodenje* i *Dnevni avaz* daju priliku za intervju na temu ustavnih promena samo svojim favoritima.³⁷ Forma intervjuja u štampi sa sobom nosi naročitu naglašenost jer podrazumeva više prostora, kao i obaveznu fotografiju. Pošto su odbijeni ustavni amandmani, *Avaz* je objavljivajući intervjuja sa protivnicima ustavnih promena nastojao da kreira interpretacijsku platformu za jesenje izbore u BiH.

4.3. Dnevni list

Izveštavanjem o procesu ustavnih promena *Dnevni list* u određenoj meri nastoji da apeluje ne samo na hrvatsku čitalačku publiku, mada je očigledno da je najviše prostora dato raspravama koje se vode između hrvatskih političkih stranaka. Dobar pokazatelj usmerenosti analiziranih novina, pa i *Dnevnog lista*, na različite etničke publike pokazuju naslovi koji su izvučeni iz izjava visoke

36 Nakon rata Sarajevo je, uprkos sačuvanoj multietničnosti, postao grad sa dominantnom bošnjačkom većinom.

37 U tome je *Avaz* puno uspešniji objavljujući pet intervjuja sa protivnicima ustavnih promena, dok je *Oslobodenje* uradilo intervju samo sa jednim zagovornikom usvajanja amandmana na Ustav.

zvaničnice američke administracije Rosemary di Carlo. Dok su *Nezavisne novine*, kao što smo već napisali, u naslov istakle da "Neće biti pritisaka za ukidanje RS" (*NN*, 21. 04. 2006, str. 3), *Dnevni list* je u naslov izdvojio da "Ustavne promjene ne ugrožavaju Hrvate" (*DL*, 21. 04. 2006, str. 3). Mostarski *Dnevni list* dosta korektno izveštava o unutarhrvatskim debatama, ne zanemarujući ni protivnike ni pobornike promene Ustava. Ipak, može se primetiti da je blaga prednost data protivnicima ustavnih amandmana jer je priliku za intervju dobio samo Martin Raguž, jedan od istaknutih protivnika promena (*DL*, 28. 04. 2006, str. 3).

Stiće se utisak da *Dnevni list*, predstavljajući hrvatske debate, nastoji da izbegne rasplamsavanje sukoba među suprostavljenim stranama. U analizama koje su usledile posle debakla u parlamentu, komentatori ne nastoje da istaknu trijumf ili poraz neke od strana, već ukazuju na suštinske probleme koji ostaju i nakon ovakvog ishoda događaja (*DL*, 28. i 29. 04. 2006, str. 2). Takva intencija smirivanja strasti nije, međutim, uočljiva u analizama koje se odnose na bošnjačke učesnike u debati o ustavnim promenama. U ovim se analizama protivnici promena optužuju za karijerizam (*DL*, 29. 04. i 02. 05. 2006, str. 2).

5. Zaključak

Kao što smo naznačili u uvodu, cilj istraživanja bila je analiza diskursa medija u kontekstu određenog ključnog događaja. Zato smo se usredosredili na sličnosti u prikazivanju "nas" i "drugih", koje postoje između različitih listova u istom periodu, a takođe i na kontinuitet i diskontinuitet medijskog diskursa istog dnevnog lista (ili najuticajnijih medija jedne nacionalne grupe) u različitim periodima. U nacionalnim listovima 1992. i 1995. često se nije povlačila razlika između političke vlasti druge nacije i samog naroda, pri čemu su se tom narodu (i ostalim narodima) pripisivale trajne osobine i intencije, koje su usmerene protiv "nas". U listovima iz 2006. godine nema eksplicitnog diskursa ksenofobije i etničke netolerancije, bez obzira na to što politički diskurs zadržava jasnou polarizaciju na "nas" i "njih". Druga strana se više ne karakteriše kao zločinačka, ali joj se pripisuje odgovornost za počinjene zločine i političku krizu, kao i opstrukcija promena i želja

za dominacijom. U istom smislu je u ovim medijima, za razliku od diskursa prethodnih perioda, vidljiva distanciranost naspram svojih političkih elita, bez obzira na stavove samih tih elita i njihovog nastojanja da se prikažu kao reprezentanti celog – ali isključivo svog – naroda.

Problem integracije i dezintegracije takođe se na specifičan način perpetuirao u svim analiziranim periodima. U vodećim nacionalnim listovima iz 1992, a retorički uvijenije i iz 1995, BiH se tretira bilo kao sasvim unitaristička država (čime se integracija poistovjećuje sa centralizmom), bilo kao podeljena ili prisajedinjena susednim državama (čime se decentralizacija povezuje sa dezintegracijom) i ovi se motivi u modifikovanom retoričkom obliku ponavljaju i u diskursu iz 2006. Tretirajući integraciju i decentralizaciju prema načelu alternacije, tj. ili-ili, previđa se da demokratski integrisana država nije u koliziji sa decentralizacijom i nacionalnom multipolarnošću. S druge strane se previđa da i decentralizovane kolektivne autonomije mogu biti (a često i jesu) neliberálne i etno-konfesionalno isključive, odnosno da se izazov demokratije i manjinskih prava u istoj meri javlja i u teritorijalno manjim političkim celinama.

Komparacija različitih dnevних novina u okviru jednog perioda, zajedno sa komparacijom diskursa istih novina u različitim periodima, omogućila nam je da prikažemo medijski diskurs u njegovoj dinamici i transformaciji, odnosno način na koji diskurs, prilagođavajući se novnonastaloj situaciji, reprezentuje tu situaciju, ali i produkuje sopstveno, medijski filtrirano i (pre)konstituisano polje političkog i društvenog realiteta. Medijsko predstavljanje, tj. medijski diskurs s jedne i diskursivne strategije političkih aktera s druge strane, sve do najnovijeg perioda, činili su jedinstvenu naraciju sa istovetnim "stereotipizacijama" i "konfabulacijama". Iako i diskurs same politike mora značajno da se transformiše da bi bio podjednako prijemčiv za sve građane, od samih medija zavisi da li će produžiti da "odslikavaju" vladajuća politička stanovišta ili će težiti ka vlastitoj autonomsnosti. Konačno, ta je autonomija bitan uslov tako neophodnog dehomogenizovanja predstave o sebi i drugima.